

Modernismen i Bergslagens kyrkor - Hjulsjö

Bergslagens kontrakt, Västerås stift, Örebro län

2016-2017

Anneli Borg
Charlott Torgén
Rapport 2017:24

Engelbrektsgratan 3
702 12 ÖREBRO
Tel. 019-602 87 00
www.olm.se

Texterna samt bilderna i denna rapport har licensierats med Creative Commons licens.

www.creativecommons.se

Texterna i denna rapport är skrivna av Anneli Borg, Charlott Torgén och Carina Libeck.
Bilderna i denna rapport är tagna av Anneli Borg och Charlott Torgén, om inget annat anges.

Bilden på framsidan av rapporten är tagen av Louise Anshelm, Örebro läns museum.

INLEDNING	5
METOD, SYFTE OCH MÅL	5
Metod	5
Syfte	5
Mål	6
HJULSJÖ	7
HJULSJÖ KYRKA	8
Historik.....	9
RESTAURERINGSIDEOLOGIER UNDER MODERNISMEN	10
RESTAURERINGEN 1952	12
Gunnar Hållén	12
Ebbe Borg.....	12
Den genomförda restaureringen	12
INVENTERING AV RESTAURERINGEN 1952 SAMT DESS KULTURHISTORISKA VÄRDE	14
Exteriör.....	14
Vapenhus	17
Kyrkorum	19
Sakristia.....	25
Läktare.....	27
KULTURHISTORISK VÄRDERING AV RESTAURERINGEN	30
LAGAR OCH FÖRORDNINGAR	31
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	33
KÄLLOR	34

Inledning

I Örebro län finns många kyrkor med varierande historia. De har uppförts under olika tider, de har byggts om och till samt renoverats och restaurerats genom år och århundraden. I Bergslagens kontrakt i Örebro län finns det inga kyrkor som är uppförda under den tidsperiod som inom, bland annat, arkitekturen kallas modernismen. Man brukar räkna med att modernismen fick sitt stora genombrott i Sverige i och med Stockholmsutställningen 1930 och programskriften "Acceptera" som kom ut året efter. Modernismen sträcker sig fram till 1970-talet då postmodernismen tar vid. Det finns dock ett antal kyrkor som restaurerats under denna tidsperiod. Dessa restaureringar utgör en del av vårt moderna kulturarv och det finns ett stort behov av att öka kunskapen kring dessa restaureringar.

Örebro läns museum har på uppdrag av Västerås stift under 2016-17, inventerat restaureringar i Bergslagens kontrakt, utförda under perioden ca 1930-1980. Avsikten med projektet har varit att få en större kunskap om dessa restaureringar och dess kulturhistoriska värde samt att få ett underlag som kan vara en hjälp i den fortsatta förvaltningen av kyrkorna.

Att renovera eller restaurera, det är frågan? Uttrycken används oftast synonymt med varandra, men de har olika innebörd. Restaurera betyder att åtgärder sker för att återställa till ursprungligt skick, utan att förvanska de kulturhistoriska värdena. Renovera betyder att åtgärder sker i syfte att återställa till nyskick.

I rapporten har restaurering använts uteslutande, trots att någon åtgärd kanske mer syftar till en renovering.

Metod, syfte och mål

Metod

Projektet har omfattat 6 kyrkor i Bergslagens kontrakt, Västerås stift, Örebro län, som restaurerats under modernismen (ca 1930-tal till 1980-tal).

De berörda kyrkorna är sedan tidigare karakteriserade. Detta arbete är en fördjupning av restaureringarna gjorda i dessa kyrkor under modernismen.

Arbetet i detta projekt har bestått av en fältdel där restaureringen i den berörda kyrkan inventerats. Arbetet har också bestått av litteratur- och arkivstudier. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingar som berört restaureringen. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala Landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Syfte

Arbetets syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera genomgripande restaureringar genomförda i äldre kyrkor under perioden från omkring 1930-talet till 1980-talet i Örebro län, Västerås stift.

Vidare har syftet med projektet varit att kartlägga vilket förändringstryck, vilket förvaltnings- och underhållsbehov, ur ett brukandeperspektiv, dessa kyrkor står inför.

Ytterligare ett syfte har varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna och kyrkorestaureringarna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

Målet med projektet är att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten om restaureringar genomförda i kyrkorna under perioden från omkring 1930-talet till 1980-talet i Örebro län, Västerås stift. Att öka samt sprida kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandet och kyrkorestaureringarnas gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde samt öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.

Vidare att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet samt dess gestaltning och arkitektur.

Målet har också varit att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Hjulsjö

Hjulsjö by ligger i dag några hundra meter norr om det vattendrag där Hjulsjö hytta en gång låg.

Bergs- och järnhanteringen växte under 1600-talet vilket bidrog till befolkningsökningen i Bergslagen. Ny bosättning skedde också genom de finska invandrarna som bröt ny mark i trakten. I Hjulsjö är hyttan känd sedan 1539, men troligtvis har den funnits längre än så. Med befolkningstillväxten kommer önskan om en egen kyrka och det första kapellet byggs 1643-46, vilket var ursprunget till dagens kyrka. Kring kyrkan uppförs fler byggnader som bildar en liten kyrkby längs landsvägen.

1683 utfärdas privilegier för Nya Hjulsjö hyttan, även kallad Södra hyttan, ett par kilometer sydost om byn. Den var i bruk fram till 1919 då den lades ner. Här finns flera byggnader från verksamheten kvar än i dag.

Hjulsjö gamla hytta var verksam fram till 1887 då den blåstes ned. Den ersattes av en såg som var i funktion till 1940-talets slut. Varken hyttan eller sågen finns kvar i dag.

Kvar i Hjulsjö och trakten runt omkring finns dock flera bergsmansgårdar och andra byggnader från verksamheten kring bergs- och järnhanteringen, som vittnar om en näring som varit så betydelsefull för samhället.

Landsvägen mot Hjulsjö 1929.
Foto: Samuel Lindskog, Örebro läns museum.

Hjulsjö kyrka

Hjulsjö kyrka ligger i en bergslagsby med sammanhållen bebyggelse kring kyrkan och längs den gamla landsvägens sträckning. Omgivningen utgörs av öppna odlingslandskap. Hjulsjö by med kyrka ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkogården omges av en häck i norr, en kallmurad stenmur i öster som i söder övergår i en stödmur. Innanför löper en trädkrans av olika träarter. Det finns tre entréer till kyrkogården. Den i norr och väster har grindstolpar av huggen sten, med borttagna grindar. Entrén i söder utgörs av en trappa i stödmuren. Kyrkogården är gräsbevuxen med grusgångar, runt kyrkan samt mot entréerna i norr och väster är gångarna belagda med plattor. På kyrkogården finns några äldre gravplatser med gjutjärnskors och gjutjärnsstaket som vittnar om traktens järnhantering.

En nyare kyrkogård från 1904, med ett gravkapell från 1907, finns längs vägen en bit österut.

Kyrkan har en korsformad plan med vidbyggd sakristia i norr och torn i väster. Koret i öster och långhusets västra del har snedskurna hörn medan norra och södra korsarmarna smalnar av utåt. Väggarna av timmer är spånklädda och rödfärgade med vita snickerier. Korsarmarna har vitmålade samt klassicerande gavelfrontoner. Långhusets korsarmar täcks av helvalmade brutna tak, sakristian av ett valmat sadeltak och tornet av en svängd 1700-talshuv. Samtliga takfall är klädda med spån.

Kyrkans nuvarande form kommer från en genomgripande ombyggnad på 1700-talet då den försågs med korsarmar samt torn. Invändigt präglas den av en restaurering utförd 1952.

Hjulsjö kyrka 1958.
Foto: Raber, J. Örebro läns museum.

Historik

Under århundradena har Hjulsjö kyrka genomgått förändringar av olika slag.

På platsen uppfördes 1643-46 ett kapell, en rektangulär byggnad av timmer med avfasade hörn samt spånklädda och rödfärgade fasader. 1674 försågs timmerväggarna i kyrkorummet med målningar, vilka under senare tid frilagts på en liten yta i koret. 1679 fick kyrkan sin predikstol i renässansstil. Efter hand blev kapellet för litet för den växande befolkningen och utvidgades på 1730-talet med avsmalnande korsarmar i norr och söder, som upptill avslutades med vitmålade samt klassicerande gavelfrontoner. Samtidigt ersattes kyrkorummets plana innertak med ett nytt tunnvalv av trä. Under 1700-talets andra hälft fick kyrkan en dopängel samt altarpupsats i klassicerande stil. 1785 tillfogades ett torn med svängd spånklädd huv, till kyrkan. Vid samma tillfälle uppfördes en orgelläktare i gustaviansk stil för kyrkans första orgel.

1832 lades kyrkans spåntak om. Troligtvis var det vid detta tillfälle som kyrkorummets äldre innertak med takmålningar, användes som undertak till spånet. 1860 genomfördes en invändig restaurering då interiören målades om. Kortaket målades blått och dekorerades med mässingsstjärnor. Väggar och pilastrar marmorades och hela interiören fick en ny färgsättning. 1884 fick kyrkan en ny orgelfasad. 1892 byttes den slutna bänkinredningen ut mot en öppen. Luckorna från den gamla bänkinredningen sattes upp som panel längs med väggarna. Korsarmarnas portar som togs upp 1842, försågs vid detta tillfälle med vindfång. Fyra år senare fick koret en ny glasmålning.

1952 genomgick kyrkan en invändig restaurering, under ledning av arkitekten Gunnar Hållén, efter förslag av länsarkitekten Ebbe Borg, med syfte att återskapa kyrkans äldre interiör. Marmoreringen på kyrkorummets väggar målades över och alla äldre inventarier, inklusive de äldre bänkluckorna längs väggarna, återfick sin ursprungliga färgsättning. Mässingsstjärnorna i kortaket ordnades som stjärnbilder. Bänkinredningen från 1892 ersattes med en öppen bänkinredning med traditionell utformning. De rektangulära fönstren byttes ut mot stickbågiga. Ett nytt orgelverk i 19 stämmor installerades bakom den befintliga orgelfasaden.

Under 1900-talets andra hälft har kyrkan genomgått underhållsarbeten av olika slag. Bland annat omläggning av spåntaken, då man fann brädor från ett tidigare bemålat innertak. Vidare tillkom tornuren på 1960 talet och brudkammare med toalett på 1970-talet. Det har också skett konserveringsarbeten på altartavlan, dopängeln samt på målningen bakom predikstolen.

Restaureringsideologier under modernismen

Restaurering inom arkitekturen innebär att man återställer en byggnad i ett tidigare skick. Principerna för restaurering har under tiderna varit ett livligt diskuterat ämne. Under det sena 1800-talet var *stilrestaurering* den rådande metoden, i Sverige framförallt företrädd av Helgo Zettervall. Hans restaureringar av domkyrkorna i Lund, Skara och Uppsala mötte kritik eftersom byggnaderna rekonstruerats utifrån en given arkitekturstil utan vetenskaplig förankring.

En häftig debatt om missförhållandena inom vården av de nationella monumenten omkring sekelskiftet 1900 ledde till att en ny restaureringsmetod introducerades av Sigurd Curman (1879-1966), *den byggnadsarkeologiska restaureringen*. Curmans ideologi var att framhäva byggnadens utvecklingshistoria, där *olika historiska lager var tillåtna att synas samtidigt*. Curman var konsthistoriker och arkitekt, verksam bl.a. som lärare och professor vid konsthögskolan och som riksantikvarie 1923-47. Hans arbete kom att bestämma mycket i svensk kulturminnesvård. Många kyrkor restaurerades efter Curmans principer under 1920-1930-talet. Överkalkade målningar togs fram och konserverades. Slutna bänkinredningar behölls men byggdes bekvämare. Inventarier som predikstol, altarskåp och träskulpturer återinsattes. Stora fönster minskades och försågs med glasmålningar. Stor vikt lades vid byggnadens patina. Nytt byggnadsmaterial och nya partier accepterades men skulle tydligt markeras. Kritiken mot Curmans arbetssätt var dock att restaureringarna fick en alltför museal karaktär. Han ansågs vara driven av en nationalromantisk idealföreställning om det svenska kyrkorummets typ, präglad av inslag från medeltid-stormaktstid. Tillägg utförda under 1800-talet sågs som främmande och sorterades bort. Kritikerna menade att denna värdering var ett uttryck för en slags stilrestaurering, eller snarare en *smakrestaurering*.

Sverige stod länge utanför den internationella restaureringsdebatten. Utomlands märktes en tydligare påverkan från modernismen inom restaureringskonsten, där det centrala var att nya tillägg tydligt skulle avisera sin samtid. Den svenska debatten om nya former för restaureringskonsten började föras under 1930-talet i samband med utredningen inför Uppsala domkyrkas kommande restaurering. Zettervalls nygotiska arkitektur stod till en början lågt i kurs och ett modernistiskt förslag togs fram av Åke Porne. När 1970-talets genomgripande restaurering väl genomfördes valde man dock att i stort behålla kyrkans form.

Under mellankrigstiden var det i Sverige främst en liten grupp specialister knutna till Byggnadsstyrelsen som arbetade med kyrkorestaureringar. De ledande funktionalisterna valde i stor utsträckning andra uppdrag och Curmans tankar om en traditionsbärande kyrka var i viss mån fortfarande gällande. Den i länet verksam arkitekten Erik Fant (1889-1954), var elev och medarbetare till Sigurd Curman. Från slutet av 1910-talet drev han som självständig arkitekt en omfattande restaureringsverksamhet enligt Curmans riktlinjer.

Arkitekten Erik Lundberg (1895-1969) blev tongivande inom svensk restaureringstradition under perioden 1930-1960. Lundberg var också en av Curmans elever och han förvalta synen på att kunskap om traditionella tekniker och material var viktigt. Lundberg såg restaurering som ett återställande i funktionellt skick, men framhöll också arkitektens frihet till ett skapande arbete, för åstadkomma en sammanbindande konstnärlig gestaltning. Utan att Lundberg själv uttalade det, anslöt han till en modernistisk restaureringsideologi,

Restauro Critico. Arkitekten skulle bidra med sin egen tids formspråk och befria byggnaden från tillägg i syfte att finna det sanna ursprunget. Nya tillägg skulle göras i nya material och tekniker, utformade så att de kunde svara mot en ny tids funktioner.

Erik Lundberg blev kritiserad för att vara för radikal då han förde in moderna former i kyrkorna. Han uttryckte att man skulle låta medeltiden möta samtiden, och kontrasterade medvetet gammalt och nytt. Kyrkoarkitekten Rolf Bergh (1919-2005) som var verksam i Örebro län, hade liksom Lundberg en önskan om att närma sig det fornkristna kyrkorummet. Kritikerna menade att det återigen var fråga om *smakrestaurering* där omgestaltningen av kyrkorummen blev alltför personligt präglade. En internationell trend kopplad till modernismen var att låta arkeologiska fragment framträda som aparta delar i en byggnads arkitektur. Tanken om att det som fanns under en synlig yta var det sanna, fick stor spridning under efterkrigstiden.

Under 1950-talet byggdes ett stort antal nya kyrkor, planerade för en annan sorts församlingssamfund, med plats för både kyrkorum och olika verksamhetslokaler. Under denna tid inträdde också en liturgisk förnyelse vilket också ställde särskilda krav på de gamla kyrkorummens utformning. Den nya liturgin handlade om att återupprätta nattvardens status och göra den tillgänglig för församlingen. Avståndet mellan präst och församling skulle minskas, med förebild i fornkyrkans altargemenskap. Förändringarna blev främst märkbara under 1960-70-talet, med framflyttade fristående altare och med större flexibilitet i kyrkorummet.

Under 1960-talet blev Lundbergs kyrkorestaureringar öppet kritiserade från antikvariskt håll. *Charta Venezia*, ett internationellt principdokument upprättat 1964, manade till en medvetenhet inom kulturminnesvården om att alla faser i en byggnads historia borde vara synliga och ska respekteras oavsett ålder. En annan kritik som framfördes vid tiden var att alltför stora resurser anslogs. Vid genomgripande restaureringar riskerade en kvalitet som patina att gå förlorad.

Under 1970-talet framträdde Ove Hidemark (1931-2015) som landets ledande restaureringsarkitekt. Hans arbetsmetod kan betraktas som en reaktion på 1950-60-talens många omgestaltande restaureringar. I en tid som gärna använde moderna material och samtida byggnadsteknik i gamla hus framhöll han *traditionella material och byggnadsmetoder som en grundläggande princip* vid restaurering. Hidemark förespråkade också en minimerad nivå för ingrepp i gamla byggnader. Slitage och patina såg han som en väsentlig del av en byggnads historia, vilket leder betraktaren till en historisk dimension.

Samtida med Ove Hidemark var Jerk Alton (f. 1937), som medverkat vid många av länets kyrkorestaureringar. Han var elev och under en kort tid medarbetare till Erik Lundberg. Altons restaureringsideologi påverkades av såväl inomkyrkliga diskussioner kring gudstjänstliv och liturgi, som av Erik Lundbergs princip att låta arkitektens egen kreativitet komma till uttryck. Kännetecknande för Alton är en personlig färgsättning med varma jordfärger.

Restaureringen 1952

Gunnar Hållén

Gunnar Hållén föddes 1911 i Örebro. Han avlade studentexamen i Lund 1931 och utexaminerades från Kungliga Tekniska högskolan 1937. Han startade arkitektfirman G Hållén Arkitekt AB två år senare, 1939. Projekt som han genomförde var bland annat Esso motorhotell i Örebro, kontorbyggnaden för Skånska Cementgjuteriet i Örebro samt Ulvenheim, HSB i Askersund. Firman togs över av Gunnars son Nils Hållén 1978. Gunnar Hållén var också ledamot i byggnadsnämnden i Örebro samt klubbmästare i Örebro Ingenjörsklubb.

Gunnar Hållén dog 1993.

Ebbe Borg

Ebbe Borg föddes 1908 i Örskelljunga. Han utbildade sig vid Chalmers Tekniska Institut och tog examen 1930 för att året därpå fortsätta vid Kungliga Tekniska högskolan. Under åren 1936-39 arbetade han som biträdande länsarkitekt i Örebro och Värmlands län för att därefter arbeta som länsarkitekt i Örebro fram till 1949. Därefter flyttade han till Malmö och startade så småningom egen firma.

Ebbe satt med som expert i 1951 års byggnadsutredning, 1954 i fastighetsbildningskommittén samt i 1960 års naturvårdsutredning. Han var även ordförande i flera olika arkitektföreningar samt i SAR, Svenska Arkitekters Riksförbund.

Han upprättade bland annat en stadsplan i Marstrand, ritade fabriksbyggnader i Örebro, barnhem, bland annat Karlskoga, Örebro och Kumla samt skolbyggnader, bland annat i Hallsberg och Axbergshammar. Ebbe Borg var domare vid ett flertal arkitekttävlingar och skrev egna skrifter samt artiklar i dags- och fackpress om samhälls-, planerings-, och naturvårdsfrågor.

Ebbe Borg dog 1987.

Den genomförda restaureringen

Arbetet byggde på ett förslag av Ebbe Borg, som var dåvarande länsarkitekt, utarbetat 1945 som omarbetat 1951 av arkitekt Gunnar Hållén. 1952 genomgick kyrkan en invändig restaurering, under ledning av Gunnar Hållén, med syfte att återskapa kyrkans äldre interiör.

Arbeten sker också exteriört där entréerna byggs om med nya trappor och portar. Fönstren gavs en ny utformning trots att Kung. Byggnadsstyrelsen anser att de befintliga borde bibehållas. De tidigare rektangulära fönstren ersattes med stickbågiga försedda med blyspröjsat antikglas för att ge en ålderdomligare karaktär till kyrkan. Den stickbågiga formen hämtades från ett äldre stickbågigt fönster i sakristian.

Marmoreringen på kyrkorummets väggar målades över och alla äldre inventarier, inklusive de äldre bänkluckorna längs väggarna, återfick sin ursprungliga färgsättning, efter att äldre färglager skrapats fram, av konservatorn Olle Hellström från Skara.

I förslaget av Ebbe Borg från 1945, står att kortakets stjärnor samt den blå kulören bör ersättas med "lämplig takmålning", med hänvisning till korets takmålning i Hällefors kyrka. Resultatet blir dock att mässingsstjärnorna i koret ordnas som stjärnbilder och att den blå kulören bibehölls.

Bänkinredningen från 1892 ersattes med en öppen bänkinredning med traditionell utformning. I båda förslagen, från 1945 och 1951, står att den nya bänkinredningen ska utformas med bänkdörrar. Domkapitlet i Västerås är av samma åsikt. Kyrkofullmäktige beslutar dock att "inga bänkdörrar ska anordnas". Det är oklart av vilken anledning kyrkofullmäktige vill att bänkinredningen ska vara utan dörrar, men den utformas utan dörrar.

Kyrka och sakristia hade tidigare värmts upp av kaminer, vilka rivs ut i samband med restaureringen för att ersättas med installation av ett elektriskt värmesystem.

Predikstolen flytas för att genomgå konservatorsarbeten i samband med restaureringen 1952.
Foto: Örebro läns museum.

Inventering av restaureringen 1952 samt dess kulturhistoriska värde

Text och tabeller för inventerade utrymmen redogör endast de förändringar, åtgärder och tillskott som skedde vid restaureringen 1952 av arkitekten Gunnar Hållén, och som fortfarande finns kvar i dag.

Exteriör

Den spånklädda samt rödfärgade timmerkyrkan har en korsformad plan med vidbyggt torn i väster och sakristia i nordöst. Kyrkan uppfördes 1643-46 och försågs med korsarmar 1732 och torn 1785.

I samband med restaureringen 1952 åtgärdades en del exteriört. Entréer och fönster förändrades. I övrigt bestod åtgärderna till största del av sedvanligt underhåll som rödfärgning och visst utbyte av spån. Kyrkan har genomgått underhållsåtgärder exteriört därefter, senast 2014. Syftet var då att måla lika befintligt.

Byggnadsdel	Material, färg, utförande	Kommentar
Fönster	Bågar av trä med stickbågeformade krön. Blyspröjsat antikglas i ytterbågarna. Målade i en bruten vit kulör. 5 runda fönster med antikglas, träspröjs målade i en bruten vit.	Fönsterstorleken och utformningen av fönstren ändras vid restaureringen. Förlagan till de nya fönstren hämtas från sakristians äldre fönster Blyspröjsat antikglas monteras i ytterbågarna. De 5 runda fönstren är troligtvis från 1700-talet, men förses troligtvis med antikglas vid restaureringen 1952. Samtliga fönster åtgärdades 2014 men målades i kulör lika befintlig.
Västra entrén	Port med två dörrblad försedda med stående profilerad kraftig panel. Beslag av järn. Enkelt utformat foder. 1 armatur i form av lykta med hängande fäste. Trappa av huggen granit.	Ny port tillverkas med nya beslag, eventuellt är något beslag, som handtag, äldre. Nytt foder. Portarnas kulör är förändrad. Oklart vilken kulör fodren fick 1952. På bilder från 1958 är de målade i en mörk kulör. Troligtvis tillkom armaturen vid restaureringen 1952. Ny trappa tillkommer vid restaureringen 1952.

Södra entrén	<p>Port med två dörrblad försedda med stående profilerad kraftig panel och sparkplåt av koppar. Trycken samt beslag av järn. Enkelt utformat foder i en ljus grå kulör.</p> <p>1 armatur i form av lykta med hängande fäste.</p>	<p>Ny port tillverkas vid restaureringen. Eventuellt äldre beslag av järn. Nytt foder. Portarnas kulör är förändrad. Oklart vilken kulör fodren fick 1952. På bilder från 1958 är de målade i en mörk kulör.</p> <p>Troligtvis tillkom armaturen vid restaureringen 1952.</p>
Norra entrén	<p>Port med två dörrblad försedda med stående profilerad kraftig panel och sparkplåt av koppar. Trycken samt beslag av järn. Enkelt utformat foder i en ljus grå kulör.</p> <p>1 armatur i form av lykta med hängande fäste.</p>	<p>Ny port tillverkas vid restaureringen 1952. Eventuellt äldre beslag av järn. Nytt foder. Portarnas kulör är förändrad. Oklart vilken kulör fodren fick 1952. På bilder från 1958 är de målade i en mörk kulör.</p> <p>Troligtvis tillkom armaturen vid restaureringen 1952.</p>
Entré till sakristia	<p>Dörr klädd med stående profilerad kraftig panel. Enkelt utformat foder, målat i en ljus grå kulör.</p> <p>1 armatur, lika västra entrén men med väggfäste.</p> <p>Gjuten trappa med räfflade järnhällar.</p>	<p>Ny port tillverkas med nya beslag. Nytt foder. Portarnas kulör är förändrad. Oklart vilken kulör fodren fick 1952. På bilder från 1958 är de målade i en mörk kulör.</p> <p>Troligtvis tillkom armaturen vid restaureringen 1952.</p> <p>Ny gjuten trappa vid restaureringen. De befintliga räfflade järnhällarna återanvänds.</p>

Kulturhistoriskt värde

Entréerna präglas av restaureringen 1952.

Västra entrén till vapenhuset gjordes om i samband med restaureringen 1952. Räckena är senare tillkomna.

Fönstren får sin nuvarande utformning samt förses med blyspröjsat antikglas i samband med restaureringen 1952. Det runda fönstret är från 1700-talet.

Vapenhus

Tornet med tillhörande vapenhus tillkom 1785. Vapenhusets nuvarande utformning tillkom i samband med restaureringen 1952. Från vapenhuset leder en portal fram till en pardörr in till kyrkorummet. I mellanrummet som bildas mellan portalen och dörren in till kyrkorummet finns några mindre ekonomiutrymmen, samt en trappa upp till läktaren.

Byggnadsdel	Material, färg, utförande	Kommentar
Golv	Brädgolv. Golvlist: Profilerad samt strålaserad i en brunbeige kulör.	Golv från restaureringen 1952 som senare åtgärdats. Var ursprungligen lika, det idag befintliga, golvet i sakristian.
Väggar	Panelad väggyta av spontade brädor strålaserad i en brunbeige kulör. Ljusare än stolp- och listverk. Stolpverk strålaserat i en brunbeige kulör.	Panel och bemålning av samtliga ytor från restaureringen 1952.
Tak	Spontad panel strålaserad i en brunbeige kulör lika stolp- och listverk. Taklist: Enkelt profilerat foder, strålaserat lika väggarna.	Tak och listverk med bemålning från restaureringen 1952.
Fönster	Kopplade fönster med två lufter och stickbågeformat krön. Ytterbågen har blyinfattat antikglas där några rutor är tonade i gulgrönt. Bågarna är strålaserade i en brunbeige kulör, lika det övriga listverket. Fönsterfoder: Enkelt profilerat och målat lika fönsterbågen.	Nya fönster sätts in vid restaureringen 1952. Fodren har samma profilering som dörren in mot kyrkorummet.
Dörrar och portar	Ytterport: Pardörr med rundat krön. Dess insida är klädd med stående spontad samt profilerad panel. Dörrbladen är strålaserade i två nyanser i en gråbeige-grön kulör. Den mörkare nyansen är målad vid skarvarna för att förstärka profileringen. Järnbeslag med hamrad yta, svartmålade. Pardörr mot kyrkorummet: Pardörr med välvt krön och markerade hörn. Dörrbladen är klädda med mönsterlagd profilerad panel. Strålaserade i en mörkare gråbeige-grön kulör.	Ny ytterport tillverkas med nya beslag vid restaureringen. Befintligt äldre lås återanvänds. Dörren till kyrkorummet flyttas vid restaureringen något längre västerut, och en ny dörr tillverkas. Utformningen till den nya dörren hämtas troligtvis från sakristiedörren.

	<p>Profileringen mellan panelskarvaran förstärks med en något mörkare kulör. Trycke av mässing.</p> <p>Dörrfoder: Enkelt profilerat och strålaserat i samma kulör som dörrbladen.</p> <p>Dörrar till ekonomiutrymmen: Släta dörrblad strålaserade i en beige kulör. Trycke och beslag i mässing.</p>	<p>Fodret har samma profilering som fönsterfodret.</p> <p>Utrymmet tillkommer i samband med restaureringen, då dörren till kyrkorummet flyttas fram.</p>
Portalen	<p>Öppning med rundat krön och markerade hörn.</p> <p>Foder: Enkelt profilerat och strålaserat i samma kulör som dörren till kyrkorummet.</p>	<p>Ursprungligen öppningen mellan vapenhus och kyrkorum. Portalens form är lika dörren till kyrkorummet.</p>

Kulturhistoriskt värde

Vapenhuset har en välbevarad sammanhållen gestaltning från restaureringen 1952 av arkitekt Gunnar Hållén, där få förändringar har skett.

Kyrkorum

Kyrkorummet har en korsformad plan med tunnvälvda tak av trä. Taken möts över korsmitten. I östra korsarmen återfinns koret med altaruppsats från 1781, altarring av okänt datum, dopängel från år 1763 samt predikstol från 1670-talet. I västra korsarmen finns orgelläktaren i gustaviansk stil som tillkom 1785 då kyrkan fick sin första orgel.

Kyrkorummet med sitt stora tresidigt avslutade kor präglas främst av restaureringen som utfördes på 1950-talet av arkitekt Gunnar Hållén. Restaureringen är ett uttryck för sin tids restaureringsideologi med syftet att återställa kyrkans äldre interiör. Man gav kyrkorummet en ny bänkinredning i traditionell form och återgick till ursprunglig färgsättning på samtliga äldre inventarier.

Kyrkorummet har kvar mycket av sin inredning från 1600- och 1700-talet så som predikstol, altaruppsats, nummertavlor, dopängel samt läktarbarriär. Koret bär spår av 1800-talets restaurering genom det blåmålade taket med stjärnhimmel.

Byggnadsdel	Material, färg, utförande	Kommentar
Golv	Äldre brädgolv av furu laserat/betsat i en grå kulör. Golvsockel, profilerad i överkant tunt målad i en blå kulör. Kor: golv av trä laserat/betsat i en grå kulör.	Det äldre brädgolvet slipades och betsades/laserades 1952. Troligtvis målades det om 1993. Golvsockeln är troligtvis ny från restaureringen 1952. Troligtvis nytt golv i koret.
Väggar	Väggarna är målade och laserade, ljus bottenfärg med en ljusbrun lasyr. Väggarna är till viss del indelade med kannelerade pilastrar målade lika profilerad taklist i ljust grå kulör. Bröstpanel av dörrar och skärmar från äldre bänkinredning.	Befintliga väggar målades och laserades. Väggarnas bröstpanel av äldre dörrar och skärmar återfick sin ursprungliga kulör 1952. Västra väggen, mot vapenhuset, är kompletterad med ny bröstpanel.
Fönster	Stickbågiga fyrluftsfönster med plant glas i innerbågar och blyinfattat färgat antikglas i ytterbågar. Fönster och foder är målade i bruten vit, grågrön, kulör.	De stickbågiga fönstren med foder tillkom vid restaureringen 1952.

Dörrar	<p>Pardörr mot vapenhus i väster: Pardörr med stickbågsformat krön, raka i ytterkant. Mönsterlagd profilerad panel målad i grönt med patinerad yta. Profilerad karm målad lika dörr. Dekorativt utformat dörrtrycke av mässing.</p> <p>Pardörrar i vindfång mot entréer i söder och norr: Pardörrar med stående profilerad panel målad i grönt med patinerad yta. Profilerad karm målad lika dörr. Dekorativt utformat dörrtrycke av mässing.</p> <p>Dörr till sakristian från kor: Äldre stickbågig enkeldörr med profilerad panel lagd i fiskbensmönster. Dörren är målad och patinerad i grönt lika övriga dörrar.</p>	<p>Troligtvis ny pardörr med tillhörande trycke.</p> <p>Nya pardörrar till, troligtvis befintliga, vindfång med tillhörande foder beslag och dörrtrycke.</p> <p>Äldre dörr till sakristian målades lika övriga dörrar vid restaureringen 1952.</p>
Tak	<p>Tunnvälvt brädtak målat i bruten vit kulör, på det ”svampad” yta i blå kulör. Känsla av himmel/moln.</p> <p>Tak och taklist under läktaren i väster är målad i grå kulör.</p>	<p>Troligtvis äldre tak som fick ny bemålning.</p> <p>Tak i kor: Mässingsstjärnorna i korets blåmålade tak ordnas efter stjärnbilder.</p>
Altaruppsats		<p>Ursprunglig altaruppsats från 1700-talets slut. Alla påmålade färglager togs bort, färglager konserveras och/eller retuscheras.</p>
Altarring		<p>Befintlig altarring återfår sin ursprungliga färgsättning 1952. Eventuellt vidgas altarringen vid samma tillfälle. ”Altarringen vidgas” står det att läsa i arkitekt Ebbe Borgs förslag från 1945.</p> <p>Den blå skinklädelsen på knäfall och överliggare är troligtvis tillkommen vid senare tillfälle.</p>
Predikstol	<p>Äldre predikstol med ny trappa och trappbarriär. Trappbarriären är målad i blått och rött,</p>	<p>Ursprunglig predikstol möjligtvis från 1679. Predikstolen var tidigare</p>

	anpassad till korgens äldre färgsättning.	övermålad. 1952 tar man fram dess originalutseende, konservering. Man låter tillverka ny trappa och ny trappbarriär.
Bänkinredning	Fast bänkinredning målad i flera bruna nyanser, guldockra, svart och bruten vit. Gavlar med spegel marmorerad i brunt och ockragult. Profilerad ram i tre kulörer, längst in ljust bruten vit, mitten ljust grå och längst ut är ramen laserad i mörkt grått. Profilerad överliggare och golvlister är laserad i svart/mörkt grått lika ramens yttersta kulör. Insidan av bänkarna är strålaserade i gyllenbrun kulör.	Ny fast bänkinredning utan dörrar tillkom vid restaureringen 1952. Bänkarnas bemålning är mycket välgjord.
Läktare	Äldre läktarbarriär med bemålning.	Orgelläktaren uppfördes för kyrkans första orgel på 1780-talet. Läktarbarriären åtgärdades av konservator 1952. Man kan läsa i konservatorns handling; ”Framsidas nuv. dekor är en påmålning av ett original från sent 1700-tal. Originalen tycks i alla avseenden vara av bättre kvalitet och väl bibehållen”.
Nummertavlor		Äldre nummertavlor fick ny smidd fot för att fästas i främre blänkskärmar.
Dopängel		Dopängel från 1763 återfick sin ursprungliga färgsättning.

Kulturhistoriskt värde

Kyrkorummet är näst intill orört sen restaureringen 1952 och har en välbevarad sammanhållen gestaltning av arkitekt Gunnar Hållén.

Bilderna längst upp visar kyrkorummet med ny fast bänkinredning utan dörrar som tillkom vid restaureringen 1952. Bänkarnas bemålning är mycket välgjord.

Bilder direkt ovan. Troligtvis ny pardörr mot vapenhuset i väster med tillhörande dörrtrycke i mässing.

Bild till vänster. Nya pardörrar till, troligtvis befintliga, vindfång med tillhörande foder beslag och dörrtrycke.

Bilden visar ytbehandling av kyrkorummets väggpanel ovan bröstpanel. Väggarna är målade och laserade, ljus bottenfärg med en ljusbrun lasyr. Man kan tydligt se den medvetna penselföringen. Bild nedan, laserad golvsockel, tillkom troligtvis 1952.

Altaruppsats, altarring, predikstol och dopängel återfick sin ursprungliga färgsättning.

Kortakets befintliga stjärnor av mässing ordnades efter stjärnbilder.

Predikstolen från 1600-talet försågs med ny trapp och trappbarriär.

Sakristia

Sakristian tillkom troligtvis i samband med att kyrkan uppfördes 1643-46 och är belägen på norra sidan av den östra korsarmen. Rummet fick sin nuvarande utformning 1952. Från sakristian leder en äldre dörr in till kyrkorummet samt ett mindre vindfång ut åt väster. Öppningen ut tillkom 1860. I sakristian finns en textilförvaring från 1990-talet.

Byggnadsdel	Material, färg, utförande	Kommentar
Golv	Brädgolv betsat i en brun kulör samt lackat. Golvlist: Enkelt profilerad samt målad i en ljus grå kulör.	Golv och golvlist från restaureringen. Golvlistens profil lika läktare och vapenhus.
Väggar	Skivklädda utom åt väster som har en slät spontad panel. Ytor målade i en ljus grå kulör.	Ytskikten samt målning tillkom i samband med restaureringen 1952.
Tak	Målat i en ljus varmgrå kulör.	Äldre brädtak målades vid restaureringen 1952.
Fönster	Fönsterbågar målade i en ljus grå kulör. Blyspröjsade ytterbågar försedda med antikglas. Fönsterfoder: Enkelt profilerat målat i en ljus grå kulör.	Befintliga fönster målades vid restaureringen 1952. Nytt foder tillkom, lika övriga fönster och dörrfoder i kyrkan.
Dörr	Dörr mot kyrkorummet: Målad i en ljus grå kulör. Dörr mot vindfång: Dörrblad med sex fyllningar målad i en ljus grå kulör. Kromat trycke och beslag med backelithandtag. Dörrfoder: Enkelt profilerat och målat i en ljus grå kulör.	Dörr mot kyrkorummet: Befintlig dörr målas vid restaureringen 1952. Ny dörr och foder med tillhörande beslag, tillverkas till sakristian ut mot vindfånget. Nytt foder tillkom, lika övriga fönster och dörrfoder i kyrkan.
Skåpinredning	Släta skivklädda dörrar med kromade nyckelvred. Ljus gråmålade. Omgivande foder: Enkelt profilerat målat i en ljus grå kulör.	Ny skåpinredning tillkom vid restaureringen 1952. Fodren lika övriga fönster och dörrfoder i kyrkan.
Piscina	Piscina av koppar med hamrat mönster.	Oklart om den tillkom vid restaureringen 1952.
Vindfång	Golv och foder: Lika sakristian. Väggar: Slät spontad panel målade i en ljus grå kulör. Tak: Vitmålat med smal hålkälslist. Ytterport: Slät, ljus gråmålad med enkelt profilerad list, ljus gråmålad.	Vindfånget tillkom i samband med restaureringen 1952.

Kulturhistoriskt värde

Sakristian har en välbevarad sammanhållen gestaltning från restaureringen 1952 av arkitekt Gunnar Hållén, där få förändringar har skett.

Sakristian med skåpinredning samt dörr till sakristians entré, till vänster i bild.

Dörr till entré samt skåpinredning med ursprungliga foder och beslag.

Piscina av koppar, troligtvis från restaureringen 1952.

Läktare

Läktaren nås via en trappa från mellanrummet mellan vapenhus och kyrkorum. På läktaren återfinns orgeln från 1884, samt en dörr som leder vidare in i tornet. På läktaren finns också en äldre kyrkobänk kvar, från restaureringen 1892.

Byggnadsdel	Material, färg, utförande	Kommentar
Golv	Brädgolv, betsat i brun kulör samt lackat. Golvlist: Profilerad samt strålaserad i en brunbeige kulör.	Golv och golvlist från restaureringen 1952.
Väggar	Panelad väggyta av spontade brädor. Målade med en vit eller bruten vit botten som sedan penselstrukits med svagt brun lasyr i ett svepande mönster.	Panel och bemålning av samtliga ytor från restaureringen 1952. Lika kyrkorummet. Listverket mot taket är äldre.
Tak	Tak av brädor som dekormålats. Vit, eller bruten vit botten som penselstrukits svagt med en blå lasyr i svepande rörelser. Taklist: Profilerat listverk mellan vägg och tak målat i en bruten vit kulör.	Befintligt tak och listverk målades vid restaureringen 1952.
Fönster	Runda fönster med bågar och spröjs av trä. Ytterbågen har antikglas där några rutor är tonade i gulgrönt. Bågarna är strålaserade i en brunbeige kulör, lika det övriga listverket.	Oklart om nya fönster sätts in vid restaureringen 1952.
Dörr	Dörr med rundbågeformat krön, klädd med profilerad panel lagd i fiskbensmönster. Strålaserad i en gråbrun kulör. Kromat trycke och beslag med backelithandtag. Dörrfoder: Slätt och målat i lika kulör som dörren.	Ingången till tornet flyttas vid restaureringen till läktaren. Ny dörr till tornet tillverkas vid restaureringen 1952. Nya beslag.
Läktarbarriär	Insidan på läktarbarriären är målad lika väggarna. Ljust gråmålad överliggare.	Får sin färgsättning vid restaureringen 1952.
Bänkar	Öppen bänkinredning. Slåta ryggar och säten där ryggpartiet omges av en enkelt profilerad list. Strålaserade ytor i en brunröd kulör med svart strålaserad list runt ryggdelen samt klossar mot golvet. En lös bänk med lite högre sidogavlar med försänkta spegelfält. Hög rygg och sitsen har konkavt	Tillkommer vid restaureringen 1952. Enklare utformad än kyrkorummets. Den lösa bänken har samma utformning som en korbänk i Järnboås kyrka.

	avrundade hörn. Målad i kulörer lika övriga bänkar.	
Orgel	Orgel målad i en bruten varmvit kulör med förgylld dekor och listverk.	Orgeln får ny färgsättning vid restaureringen. Eventuellt återfår orgeln en äldre färgsättning vid restaureringen 1952.
Armaturer	2 lampetter med mässingsfäste och vit opak glaskupa.	Lampetterna är monterade på var sida om orgeln. De är troligtvis från restaureringen 1952.

Kulturhistoriskt värde

Läktaren har en välbevarad sammanhållen gestaltning från restaureringen 1952 av arkitekt Gunnar Hållén, där få förändringar har skett.

Bänkar på läktaren från restaureringen 1952.

Trappen från läktaren till vapenhuset.

Bilden ovan visar takets dekormålning över läktaren och kyrkorummet i form av laserande blå färg som strukits över en bruten vit kulör. Bilden till vänster insidan på läktarbarriären som dekormålats på liknande vis.

Kulturhistorisk värdering av restaureringen

Denna kulturhistoriska värdering utgör ett komplement till den kulturhistoriska karakterisering som gjordes 2003.

Hjulsjö kyrka utgör en av bergslagens karakteristiska timmerkyrkor med korsformad plan uppförda omkring 1600-talets mitt. Flertalet av dessa kyrkor har genomgått liknande förändringar. Genom århundraden har kyrkorummen förändrats efter rådande tids tankar och ideal.

Karaktärsskapande för kyrkan är restaureringen från 1952 av arkitekt Gunnar Hållén, som genomfördes efter dåvarande restaureringsideologi vilken syftade till att återställa och bevara äldre interiörer så äkta och tydligt som möjligt. I detta fall omfattades till viss del exteriören. Målsättningen var även att svara upp mot tidens krav på ny teknik, komfort och nya liturgiska strömningar. Patinan skulle finnas kvar och harmonisera med eventuella nya tillägg som skulle vara transparenta.

Kyrkorummet präglas främst av 1950-talets enhetliga restaurering som är konsekvent utförd. Färgsättning, bänkarnas utformning, ny kompletterande bröstpanel samspelar väl med kyrkans äldre inredning från 1600- och 1700-talet, så som predikstol, altarpupp, nummertavlor, dopängel samt läktarbarriär. Koret bär spår av 1800-talets restaurering genom det blåmålade taket med stjärnhimmel.

Värdebärare (utan inbördes ordning)/Att tänka på i förvaltning och underhåll

- Kyrkans nuvarande interiör är ett resultat av 1950-talets restaurering och utgör ett vittnesbörd om sin tids syn på bevarandeideologi och gestaltning av äldre kyrkorum.
- Restaureringen som genomfördes i Hjulsjö kyrka är nästintill orörd. Så gott som samtliga ytskikt är bevarade/orörda. Karaktärsskapande för restaureringen är den sammanhållna inredningen och gestaltningen av samtliga rum.
- Restaureringen från 1952 är bevarandesvärd. Vid en eventuell restaurering/renovering bör man bevara och ta hänsyn till denna.

Lagar och förordningar

Kyrkobyggnaderna samt även inventarierna omfattas av Kulturmiljölagen.

Kulturmiljölag 1988:950

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

2 § Kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Kyrkobyggnader enligt denna lag är byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar.

Kyrkotomt är ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats. *Lag (1999:304).*

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. *Lag (1995:560).*

4 § Om länsstyrelsen beslutar det, ska 3 § om tillståndsprövning tillämpas också i fråga om en kyrkobyggnad eller en kyrkotomt som har tillkommit efter utgången av år 1939 och som har ett högt kulturhistoriskt värde. *Lag (2013:548).*

5 § Sedvanliga underhållsarbeten eller brådskande reparationsåtgärder får utföras utan tillstånd. Sådana åtgärder skall utföras med material och metoder som är lämpliga med hänsyn till byggnadens eller anläggningens kulturhistoriska värde.

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. *Lag (1999:304).*

7 § För varje församling skall det finnas en förteckning över inventarier som avses i 6 §. I förteckningen skall anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än församlingen och om det förvaras på någon annan plats än i kyrkan.

I varje församling skall det utses två personer som har ansvar för att föra förteckningen. De skall också se till att föremålen förvaras och vårdas väl. Församlingen skall anmäla till länsstyrelsen vilka som har utsetts. *Lag (1999:304)*.

8 § Stiftet skall minst vart sjätte år kontrollera att alla föremål i förteckningen finns kvar. Sådan kontroll skall också göras vid byte av någon av de personer som har utsetts enligt 7 § andra stycket. Efter varje kontroll skall en kopia av förteckningen sändas till länsstyrelsen. *Lag (1999:304)*.

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller
4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. *Lag (1999:304)*.

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarlig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. *Lag (1999:304)*.

Administrativa uppgifter

Diarienummer:	2017.230.229
Beställare:	Västerås stift
Utförare:	Örebro läns museum
Utförandeperiod:	2016-2017
Styrgrupp:	Anna Gütthlein, Västerås stift Anneli Borg, Örebro läns museum
Projektledare:	Anneli Borg, Örebro läns museum
Projektdeltagare:	Anneli Borg, Örebro läns museum Charlott Torgén, Örebro läns museum
Referensgrupp:	Anna Gütthlein, Västerås stift Raoul Hjærtström, Länsstyrelsen Örebro Västmanlands museum Dalarnas museum

Källor

Bedoire, Fredric, *Restaureringskonstens historia*, Norstedt i samarbete med Kungl. Konsthögskolan, Stockholm, 2013.

Borg, A, *Kulturhistorisk karakterisering Hjulsjö kyrka*, Västerås stift, 2003.

Boström, Hans-Olof, *Helgade rum: kyrkor i Karlstads stift*, Värmlands museum, Karlstad, 2009.

Edman, Victor, *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*, Byggförl., Diss. Stockholm: Tekn. högsk., 1999, Stockholm, 1999.

Esbjörnson, E, *Kyrkor i Örebro län*, Örebro, 2000.

Esbjörnson, E, *Värt att se i Örebro län*, Örebro 2002.

Gullbrandsson, Robin, *Tusenårigt arv: Skara stifts kyrkor*, Skara stiftshistoriska sällskap, Skara, 2008.

Uppsala Landsarkiv, Hjulsjö kyrkoarkiv.

Örebro läns museum, topografiska arkivet, Hjulsjö kyrka.

<http://iis.hallenarkitekter.se/About.aspx>

<http://runeberg.org/tektid/1943a/0048.html> (Teknisk tidskrift 1943)

<http://kulturnav.org/6c882cdc-c95a-4526-ad68-cf03bdb9a870> (Ebbe Borg)

https://sv.wikipedia.org/wiki/Ebbe_Borg

https://sv.wikipedia.org/wiki/Gunnar_Hållén